

**A BEREGSZÁSZI JÁRÁS
UKRÁN TANNYELVŰ ISKOLÁIBAN TANULÓ
MAGYAR DIÁKOK NYELVHASZNÁLATI SAJÁTOSSÁGAI:¹**

Avagy az oktatáspolitikai változások hatása az ukrainai kisebbségek
nyelvhasználatára a kárpátaljai magyarság példáján

Gazdag Vilmos

1. Bevezetés

A kisebbségben élő nemzetrészek nyelvük hosszú távú megőrzése, ill. a többségi társadalomba való szükséges mértékű beilleszkedésük érdekében legfontosabb nyelvi célként az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regisztereinek megerősítését, kiteljesítését, s újabbaknak (standard, különböző szaknyelvek stb.) alapos elsajátítását, valamint a második nyelv szükséges mértékű megtanítását határozzák meg. Térségünkben tehát e kisebbségi közösségek alapvető nyelvi célként a funkcionális kétnyelvűség elérését határozzák meg (Lanstyák 1996).

Az ukrainai kisebbségek, s így a kárpátaljai magyarság is e szempontból pozitív helyzetűnek érezheti magát, hisz az állam elvileg garantálja mind nyelvi, mind kulturális fejlődésének lehetőségeit. Az ukrán alkotmány (UA) 10. cikkelye a „kisebbségek nyelvének szabad fejlődéséről, használatáról és védelméről”, míg a 11. cikkely „a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási sajátosságának a fejlődéséről” rendelkezik. Az 53. cikkely értelmében pedig a kisebbségek számára szavatolt, „hogy anyanyelvükön tanuljanak, vagy tanulják anyanyelvüket”.² Ukrajna nyelvtörvénye kimondja, hogy „azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségek képviselői többséget alkotnak, az államnyelv mellett a nemzeti kisebbség nyelve is használható az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények és szervezetek munkájában” (USZSZKT: 3. cikkely), valamint, hogy „Ukrajna állampolgárainak elidegeníthetetlen joga, hogy a gyermekek taníttatásának nyelvét szabadon válasszák meg, és „minden gyermek

¹ A dolgozat alapjául szolgáló kutatásokat a BI MÁSZ Kutatói ösztöndíj-program keretében végeztük.

² Az anyanyelvi oktatás és az anyanyelv oktatásának különbségéről l. Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 76.

számára garantálja az anyanyelven való nevelés és tanulás jogát” (uo., 25. cikkely).

Így tehát a kárpátaljai magyarság nyelvének megőrzésében különösen nagy felelősség hárul a szülőkre,³ akik gyermekük boldogulását szem előtt tartva el kell, hogy döntsék magyar nyelven szólnak-e gyermekeikhez, s megválaszthatják azt is, hogy magyar vagy ukrán tannyelvű iskolába íratják gyermeküket (Csernicskó 2010: 62). Ugyanakkor az utóbbi években Ukrajnában több olyan rendeletet is kiadtak,⁴ amely jelentős mértékben csonkítja a kisebbségek oktatási nyelvi jogait.⁵ S így „az anyanyelvi beszélőben az a vélemény alakul ki, hogy saját anyanyelve korlátozza érvényesülési esélyeit” (Péntek 2001: 105), ami ahhoz vezet, hogy a magyar szülők egyre nagyobb része íratja gyermekét ukrán tannyelvű iskolába (Orosz 2010: 106) annak reményében, hogy így az államnyelv tökéletes elsajátítása révén módja nyílik majd tovább tanulni és szakmát szerezni (Séra 2010: 180).

Ugyanakkor fontos elgondolkodni azon is, hogy efféle döntések révén pontosan mire is „ítélik” gyermeküket azok a szülők, akik a másodnyelvi (államnyelvi) oktatás „mellett teszik le voksukat”. Hiszen a legtöbb gyermek számára, ha csak ideiglenesen is, de nehézséget jelent az iskolakezdés, hiszen „az iskolában teljesen új nyelvi közegbe kerülnek [...], ahol gondosan megkülönböztetik a formális és informális beszéd szinteket és hangsúlyt fektetnek a nyelvhelyesség normáira. Az iskolában szokatlan, témafüggő beszédstílusok egész sorával találkoznak. Több új nyelvi készséget kell elsajátítaniuk: az olvasást, az írást” (Crystal 1998: 313). E helyzetet jelentős mértékben súlyosbíthatja az, ha ezzel egyidejűleg a gyermek egy számára eddig teljesen ismeretlen nyelvvel találja szembe magát. Ugyanis „a családban csak magyar szót halló gyerek, ha többségi (esetünkben ukrán) tannyelvű iskolába kerül, kezdetben gyakorlatilag semmit se ért abból, ami körülötte történik. Egy idő múlva (néhány hónap alatt) elsajátíthatja a legalapvetőbb nyelvi formákat, s már megérti a pedagógus mon-

³ Épp évégett készültek a határon túli magyar régiókban a tannyelv választás kapcsán tájékoztató jellegű útmutatók. Ilyen céllal íródott pl. Csernicskó–Göncz 2009 vagy Kelemen–Sztoták–Göncz 2009, melyek a kárpátaljai, illetve a burgenlandi szülőknek és pedagógusoknak kívánnak tájékoztatást nyújtani az oktatási nyelvvel járó lehetséges következményekről.

⁴ Vö. pl. a 2007. július 13-án kiadott 607-es számú, vagy a 2008. május 26-án kelt 461. sz. rendeletet.

⁵ A rendeletekről l. Orosz 2010: 93–106; Molnár 2010: 188–190; Séra 2010: 168.

datait (kialakul a felszíni kompetencia). Fokozatosan képessé válik arra is, hogy betanulja a tananyagot, ám arra nem, hogy értő módon megtanulja, elsajátítsa. Így mindenképpen lemarad azokhoz a kortársaihoz képest, akiknek nem okoz gondot a magyarázat nyelvének megértése, s végig a tananyagra koncentrálnak” (Csernicskó–Göncz 2009: 3). Emellett viszont a gyermek nyelvi fejlődésében is radikális változás megy végbe, mivel a beiskolázásig „az anyanyelv fejlődését serkentette a környezet, ezután pedig a többségi nyelv fejlődéséhez alakulnak ki a megfelelő feltételek”, ami az anyanyelvi fejlődés megtorpanásához vezet. A helyébe lépő másik nyelv viszont csak késéssel kezd el intenzíven fejlődni (Göncz 2004: 274; Csernicskó 2010: 70–71).

A tannyelvválasztás lehetséges hatásai már rövidtávon megmutatkoznak a tanulók iskolai előmenetelében. Ugyanakkor számolni kell azokkal a következményekkel is, amelyek csak hosszútávon, akár több évtized múltán bontakoznak ki. Ahogyan azt Péntek János is megfogalmazta: „mindannyian, akik kisebbségben élünk, az anyanyelvi és a másodnyelvi egy nyelvűség közötti zsilipben vagyunk benne: kétnyelvűsödés, dominanciaváltás, nyelvcsere, ezek a jellemző, egymással összefüggő folyamatok”. A folyamat kritikus pontja a dominanciaváltás, vagyis, amikor a másodnyelv válik fontosabbá. Ez nagyobb valószínűséggel következik be azoknál, akik nem anyanyelvükön végzik iskolai tanulmányaikat (Péntek 2001: 113). Hiszen „ha az egyik nyelv hatásai és használata csak a családra, esetleg a legszűkebb környezetre korlátozódik, az élet minden más területén a másik nyelv és kultúra hatásai érik a gyereket, világos, hogy az első nyelv elsorvad, és helyét az erősebb hatásokkal bíró veszi át” (Göncz 2004: 274). Ugyanis egy nyelv fennmaradásához alapvetően négy tényező szükséges: 1) beszélők, akik fenntartják a nyelvet; 2) helyzetek, ahol használhatják a nyelvet; 3) a nyelv használatát biztosító jogi keretek; 4) a beszélők használati szándéka e nyelvvel kapcsolatban (Csernicskó 2010: 12).

2. A kutatásról

Kutatásunk során a Beregszászi járás területén található ukrán tannyelvű iskolák alsó tagozatainak felsőbb (3–4.) osztályaiba járó magyar anyanyelvű és magyar családból származó tanulók nyelvhasználatát vizsgáljuk, különös tekintettel a másodnyelvi hatások fokozott használatára. Abból kifolyólag, hogy kutatásunk alanyai magyar anyanyelvű tanulók, egyértelművé válik az, hogy csak azokat az iskolákat érinti vizsgálatunk,

ahol tanulnak magyar anyanyelvűek is. Így tehát nem vizsgáljuk azon települések iskoláit, ahol túlnyomó többségben ukrán anyanyelvű vagy csupán vegyes házasságban élő magyarokat találhatunk.⁶

Kutatásunk a fentebb ismertetett kritériumok alapján összesen 18 iskolát érintett volna. Három iskolában viszont nem tanulnak magyar anyanyelvű tanulók. Így 15 ukrán és magyar–ukrán vegyes tannyelvű iskola ukrán 3–4. osztályait vizsgáltuk, ahol összesen 210 magyar anyanyelvű tanuló töltötte ki kérdőívünket.⁷

A jobb érthetőség kedvéért nézzünk meg néhány adatot a Beregszászi járás, illetve Beregszász város iskoláiról.

A Beregszászi járás területén a magyar és az ukrán nyelv funkcionál tannyelvként. A járásban jelenleg összesen 42 iskola működik, melyből 21-ben csak magyar nyelvű, 10-ben csak ukrán nyelvű osztályokban oktatnak. Emellett 11-ben párhuzamosan indulnak magyar és ukrán tannyelvű osztályok is. A tanulói létszám csökkenése azonban itt is nyilvánvaló, hisz amíg például a 2006–2007-es tanévben a járás területén 6634 iskolást tartottak nyilván, addig a 2010–2011-es tanévben már csupán 5890-t. Ugyanakkor, míg a magyar iskolások száma a két dátum között eltelt időszakban 2,47%-al csökkent, addig az ukrán iskolákba járók száma ugyanennyivel (2,47%-al) nőtt (l. az alábbi táblázatban), ami természetesen a magyar tanulók ukrán iskolákba való íratásával magyarázható.

A tanulói létszám változása a Beregszászi járásban a 2006–2007-es és 2010–2011-es tanév tükrében

Tanév	Ukrán		Magyar	
	Fő	%	Fő	%
2006–2007	1479	22,3	5155	77,7
2010–2011	1434	24,77	4456	75,23

Beregszász város járási központként külön oktatási osztállyal rendelkezik, melyhez jelenleg 11 iskola tartozik: 5 magyar, 4 ukrán, 1 orosz tannyelvű, valamint egy magyar–ukrán kéttannyelvű. A felsorolt tanintéze-

⁶ Az etnikailag vegyes házasságban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatáról részletesen vö. Karmacsai 2007.

⁷ A magyar tanulók száma ettől néhány fővel több lehet, hisz a kitöltés időpontjában voltak hiányzók is az egyes osztályokban.

tekben az idei, azaz a 2010–2011-es tanévben összesen 3462 tanuló részesül iskolai oktatásban, melyből 1378 tanuló jár magyar osztályba, ami az összlétszám 39,8%-a. Összehasonlításképpen a 2006–2007-es tanévben a város iskoláiba még 3632 tanuló járt, a magyar iskolások részaránya pedig 48,2% volt. Az eltelt időszakban a magyar iskolások aránya tehát 8,4%-al csökkent.⁸

3. A kutatás eredményeinek elemzése

3.1. Általános rész (az adatközlő személyes, valamint az óvodai és iskolai képzést érintő adatai)

Annak ellenére, hogy vizsgálatunk csak az ukrán és a magyar–ukrán vegyes tannyelvű iskolákat érintette, a Beregszászi járás legtöbb települését lefedi kutatásunk. Ugyanis a tanulók jelentős része naponta ingázik iskolája és lakhelye között. Sőt akadnak olyanok is, akik annak ellenére utaznak, hogy lakhelyükön is található ukrán tannyelvű iskola vagy osztály. Ezt természetesen az iskolák presztízsével lehet magyarázni.

A kutatás során a szociológiai tényezők nem voltak döntő befolyással. A megkérdezett tanulók nem szerinti eloszlása viszont mégis arányosnak tekinthető: 48% fiú és 52% lány.

Célszerű lehet megvizsgálni azt is, hogy a tanulók milyen hányada mely osztályokban folytatja tanulmányait. A harmadik osztályosok ugyanis kevesebb ideje kerültek kapcsolatba az ukrán nyelvvel, mint a negyedikes társaik. Valamint az egyes osztályok magyar tanulóinak létszámbeli változása utal arra is, hogy nő vagy csökken a másodnyelvi osztályokba való beiskolázás mértéke. A megkérdezett tanulók 46%-a negyedik, míg 56%-a harmadik osztályban folytatja tanulmányait. Tehát a magyar tanulók ukrán iskolába való beíratásának mértéke egy év alatt 8%-al növekedett.

A magyar anyanyelvű tanulók létszáma tehát jelentősnek tekinthető és évről évre folyamatosan növekszik. Ugyanakkor fontos megvizsgálni azt is, hogy az adott tanulóknak az iskolai oktatás kezdete előtt volt-e valamilyen formában kapcsolatuk az ukrán nyelvvel. Értendő ez alatt például az óvodai nevelés nyelve.

A megkérdezett tanulók 68%-a magyar óvoda növendéke volt, míg további 13% nem is járt óvodába.⁹ Ők tehát az iskolai tanulmányaikat meg-

⁸ A város iskoláinak tanulólétszámát a megyei oktatási főosztály adatai alapján közöljük.

⁹ Ukrajnában nem kötelező az iskolakezdés előtti egy éves óvodai felkészítés.

előzően a mindennapi kommunikáció során nem hallották az ukrán nyelvet. S csupán a válaszadók 19%-a részesült ukrán vagy magyar–ukrán vegyes tannyelvű óvodai nevelésben.

A Beregszászi járás iskoláinak ukrán tannyelvű osztályaiban tanuló magyar gyermekek nem azonos követelményrendszernek kell, hogy megfeleljenek. Ez azt jelenti, hogy az egyes iskolák igazgatói lényegében szabadon dönthetnek arról, hogy oktatnak-e magyar nyelvet a fakultatív órakeret terhére. Így tehát vannak iskolák, ahol egyáltalán nem oktatnak magyar nyelvet és vannak olyanok is, ahol heti egy vagy két órában oktatják a kisebbségi nyelvet. Bizonyos iskolákban pedig csak/vagy az első két évben, vagy pedig az ötödik osztálytól kezdődően oktatnak magyar nyelvet. Ennek következtében adatközlőink 38%-a heti egy, 31%-a heti két, míg szintén 31%-a egyáltalán nem tanulja anyanyelvét, ami befolyással van az anyanyelvi kommunikációra is, hisz egy olyan diák, aki az iskolában egyáltalán nem tanul anyanyelvén írni és olvasni, az csak szüleitől vagy önszorgalomból tanulhatja meg azt. Ez természetesen többletmunka a szülők és a tanulók számára is.

3.2. Nyelvhasználat

3.2.1. Nyelvhasználati szinterek domináns nyelvei

A megkérdezettek válaszai alapján megállapítható, hogy a családi kommunikációban túlnyomórészt a magyar nyelv a domináns. A családtagokkal (szülő, testvér, nagyszülő) való kommunikáció során a magyar nyelv használati mértéke 80% közelében alakul. Ugyanakkor érdemes összevetni a szülőkkel és a testvérekkel való nyelvhasználat ábráját is. Hiszen alapesetben a tanuló ugyanazon a nyelven kommunikál szüleivel és testvéreivel is. Esetünkben viszont e két szintéren jelentős eltérés mutatható ki. A szülőkkel való kommunikációban nagyobb szerepet kap az ukrán nyelv, ami azt jelenti, hogy a magyar anyanyelvű szülők közül többen is ukránul beszélnek iskolás gyermekükkel.

A barátokkal és az osztálytársakkal való érintkezésben jelentősen növekszik az ukrán nyelv használati mértéke. Ez természetes folyamat, hiszen normál esetben az osztályközösséget ukrán és magyar anyanyelvű tanulók együtt alkotják.¹⁰

¹⁰ Megjegyzendő, hogy az általunk vizsgált osztályközösségek közül több is magyar anyanyelvű tanulókból tevődik össze. Ez elsősorban azokra az ukrán osztályokra jellemző, amelyek a színmagyar települések iskoláiban a magyar osztályokkal párhuzamosan indultak.

A tanulók barátainak jelentős része is az osztályból kerül ki, akik közül az ukrán anyanyelvűekkel ukránul kommunikálnak.¹¹ Az úgynevezett gondolati vagy belső nyelvhasználati színtereken szinte kizárólag a magyar nyelvet használják. A tanulók magyar nyelven való gondolkodása azzal magyarázható, hogy anyanyelvükön könnyebb és kényelmesebb gondolkodni, elmélkedni. A számolásnál a magyar és az ukrán használati mértéke kiegyenlítődik: az iskolában a tanulók ukránul számolnak, de otthon a szüleiktől ezt főként magyarul hallják. Az olvasásban az ukrán és a magyar nyelv használati mértéke szintén azonos, ami azzal magyarázható, hogy a legtöbb szülő nem foglalkozik otthon gyermeke anyanyelvi képzésével, így az olvasásra sem fordít kellő figyelmet. Ennek következtében a gyerek kizárólag az iskolában vagy az iskolai tananyag elsajátításához olvas, s mindez főként (kivéve a magyar órára való felkészülést azokban az iskolákban, ahol tanulnak magyart is)¹² a többségi nyelven történik. Az imádkozás során a magyar nyelv dominanciája egyértelmű: válaszadóink 90%-a anyanyelvén szokott imádkozni. A televízió adásait egyaránt nézik magyar és ukrán nyelven is, sőt orosz műsorokat is elég sokan nézik. Ugyanez a megoszlás igaz a rádióhallgatási szokások tekintetében is.

3.2.2. Iskolai nyelvhasználat

A tanulók az iskolai nyelvhasználatban nagyszámú csak rá jellemző lexikai elemet használnak. Így elfogható az iskolai nyelvhasználat szaknyelvként is, hisz saját terminológiája van. A szaknyelvek kapcsán bizonyítást nyert az a tény, hogy annak terminológiáját a megkérdezettek általában csak azon a nyelven (esetünkben ukránul) ismerik, amelyen elsajátították azt (vö. pl. Györke 1991). Így arra következtethetnénk, hogy az ukrán iskolába járó magyar anyanyelvű tanulók is hasonló helyzetben vannak, ha az iskolai dolgaikról kérdezzük őket. A tapasztalatok azt mutatják, hogy míg egy magyar, de ukrán szakiskolát végzett szakembernek csak ritkán nyílik lehetősége olyan kollégával kommunikálni, aki anyanyelvén, tehát magyarul szerzett végzettséget, addig a kisiskolások naponta kommunikálnak magyar iskolában tanuló barátaikkal is, s így mindkét nyelven megismerik az iskolai nyelvhasználat sajátos terminológiáját. Az iskolai nyelvhasználatot vizsgálendő először válaszadóinknak három felsorolásos

¹¹ Az osztálytársakkal való kapcsolatok alakulásának okaira még visszatérünk a *Pszichológiai viszonyulás* című résznél.

¹² Emlékeztetőül: a megkérdezett tanulók több mint a fele részesül az iskolai oktatás keretein belül anyanyelvi nevelésben is.

listát kellett készíteni arról, hogy: *Milyen tantárgyakat tanultok az iskolában? Mi található általában az iskolatáskádban? Mi található az osztályokban?*

A fentieknek megfelelően az ukrán iskolába járó magyar tanulók anyanyelvi kommunikációjában csak csekély számban fordulnak elő ukrán lexikai elemek, s ezek főként a tantárgyak, illetve az iskolai egységek megnevezései:

– **tantárgyak:** *piszmo* < ukr. *письмо* ‘írás’; *fizvih* < ukr. *фізичне виховання* ‘torna’; *csitannya* < ukr. *читання* ‘olvasás’; *mová* < ukr. *мова* ‘nyelv (írás)’; *maljuvannya* < ukr. *малювання* ‘rajz’; *szpivi* < ukr. *співу* ‘ének’; *osznovi zdorovja* < ukr. *основи здоров’я* ‘egészségvédelem’; *individ* < ukr. *індивідуальний* ‘egyéni foglalkozás’; *Ja i Ukrajina* < ukr. *Я і Україна* ‘Én és Ukrajna’ (természetrajzhoz hasonló általános ismereti tantárgy); *trudove navcsannya* < ukr. *трудо́ве навчання* ‘munkaóra’; *muzika* < ukr. *музика* ‘zenei alapismeretek’;

– **tanesszközök:** *linyijka* < ukr. *лінійка* ‘vonalzó’; *flamaszter* < ukr. *фломастер* ‘filctoll’; *papka* < ukr. *папка* ‘füzettartó, mappa’; *csornovik* < ukr. *чорновик* ‘piszkozat’;

– **az osztály felszerelése:** *parta* < ukr. *парта* ‘pad (iskolai asztal)’; *papka* < ukr. *папка* ‘füzettartó, mappa’; *krejda* < ukr. *крейда* ‘kréta’; *szimvolika* < ukr. *символіка* ‘állami szimbólumok’.

A továbbiakban 5 kérdésre kellett válaszolniuk a tanulóknak: *Hogy szólítjátok a tanító nénit (bácsit)? Hol szoktatok az iskolában ebédelni? Honnan lehet könyveket kölcsönözni? Hol szoktatok tornázni, ha esik az eső? Mit kell magatokkal vinni a tornaórára?* Az első kérdésre a válaszadók többsége a szlávban elterjedt hivatalos háromtagú név (család- és utónév, valamint az apai utónév) utolsó két tagját adta meg, pl.: *Ірина Омелянівна, Еріка Павлівна* stb.¹³

Ugyanakkor többen – főleg azok között, akiknek van magyarnyelv-órájuk –, a magyar iskolákban elterjedt, közvetlenebb kapcsolatra utaló „néni”-s változatot adták meg, pl.: *Erika néni; Ibolya néni* stb.

A következő három kérdésben iskolai egységek megnevezéseire voltunk kíváncsiak: *étkeзде, könyvtár, tornaterem*. Válaszadóink túlnyomó többsége az általunk várt válaszokat vagy azok szinonimáit adta meg válaszul. De voltak, akik az iskolában gyakrabban halott szláv (orosz vagy uk-

¹³ Az apai név használatáról vö. még: Csernicskó 2003: 158–162 vagy uő. 1997.

rán) megnevezéssel válaszoltak: *sztolova, jidalnya* < ukr. їдальня ‘étkezde’; *biblioteka* < ukr. бібліотека ‘könyvtár’; *zal* < ukr. зал ‘terem’. Az utolsó kérdésnél a tanulók magyar névvel megnevezett ruházati eszközöket és sportszereket soroltak fel: *sportcipő; sportruha; ugráló kötél; labda*.

Végül a tanulóknak egy iskolai napjukat kellett néhány mondatban leírniuk. Itt is találhatók szláv szavak: *vásárolni a sztolovában* < or. столовая ‘étkezde’; *leírni a leckét a gruppán* < ukr. група, or. групна ‘(napközis)csoporthoz’; *kocsizok a nagy pererván* < ukr. перерва ‘szünet’.

3.2.3. A kárpátaljai magyar köznyelv sajátos jegyei

E részben a válaszadónak a megadott mondatokról kell eldöntenie, hogy standard magyar mondatok-e? A mondatok a kárpátaljai magyar nyelvjárásokra jellemző szláv kölcsönszavakat is tartalmaznak.

Amennyiben a válaszadó úgy véli, hogy a mondat nem felel meg a standard magyar nyelvnek, lehetősége van az általa helyesnek vélt válasza javítani azt. A mondatok megalkotásánál tudatosan törekedtünk arra, hogy olyan szláv lexikai elemek is kerüljenek be, amelyek a kárpátaljai magyar köznyelvben nem használatosak. A megadott mondatok a következők:

(1) *Tegnap édesanyám kroszovkit és májkát is vett nekem.*

A fenti mondat *kroszovki* (< or. кросовки ‘sportcipő’) szavát a válaszadók 82%-a a standard magyar torna-, vagy sportcipő szavakra javította. S mindössze 18% vélte azt magyar szónak. Ugyanakkor a *majka* (< ukr., or. майка ‘atlétatrikó’) szó esetében épp fordított a helyzet. A válaszadók 82%-a szerint a szó a magyar köznyelv szerves része. A fennmaradó rész a közmagyar *atléta, póló* és *trikó* szavak között oszlik meg.¹⁴

(2) *Ma sztolovában nagyon finom grecskát kaptunk ebédre.*

A (2) mondatnál a *sztolova* (< or. столовая ‘ebédlő, étkezde’) szót a válaszadók 39%-a vélte helyesnek. 61% viszont a közmagyar *ebédlő* vagy *étkezde* szóra javította azt. A mondat másik szláv elemét, a *grecska* (< ukr., or. гречка ‘hajdina’) szót viszont 95% tekinti magyar szónak s csupán

¹⁴ Csak azt tüntettük fel, hogy a válaszadók hány százaléka vélte az adott lexikai elemet magyarnak, illetve, hogy hányan javították azt valamilyen más szóra. A magyar megfelelőket az egyszerűség kedvéért külön nem jelöltük.

5% az, aki a standard magyar, de szintén szláv eredetű (horvát) *hajdina* vagy *tatárka* alakot jelölte meg.

- (3) *A szalámit jobban szeretem, mint a szosziszkit.*

E mondat *szosziszki* (< ukr., or. *cocucku* ‘virslí’) elemét a válaszadók 38%-a vélte helyesnek, s 62% javította azt a magyar *virslí* változatra.

- (4) *A tanárnő azt mondta, hogy plasztelint és klejt kell hozni a munka-órára.*

A fenti mondat *klej* (< ukr., or. *клеї* ‘ragasztó’) szláv lexikai eleme a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban nem elterjedt változat, ugyanakkor az iskolában szláv nyelvi közegben a válaszadók naponta találkozhatnak vele, ennek ellenére mindössze 18% tekinti azt közmagyar szónak. A többiek a standard magyar *ragasztó* vagy *ragacs* változatra javították azt. A másik, azaz a *plasztelin* (< ukr. *пластлін*, or. *пластелин* ‘gyurma’) szót viszont a válaszadók 85%-a helyesnek vélte, s csupán 15% javította annak magyar *gyurma* megfelelőjére.

- (5) *Már alig várom a kányikulit, hogy mehessünk a lágerbe.*

E mondat *kányikuli* (< ukr. *каникули*, or. *каникулы* ‘szünet, szünidő’) szava a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban nincs elterjedve. Ennek megfelelően csupán 21% tekinti azt magyar szónak. Több válaszadó is a közmagyar *kánikula* (< magy. ‘meleg idő, hőség’) szóra javította azt. A válaszadók 79%-a a standard magyar *szünidő* vagy *vakáció* szóra javította. A mondat második szláv lexikai elemét, azaz a *láger* (< ukr. *лагер*, or. *лагерь* ‘tábor, üdülőhely’) szót 72% a magyar nyelv részeként kezeli, ami a közmagyar *láger* ‘fogolytábor’ szóval való azonosítással magyarázható.

- (6) *A linijka olyan hosszú, hogy nem fér be a pápkába.*

A mondat *linijka* (< ukr. *лінійка* ‘vonalzó’) szavát a tanulók naponta használják az iskolai kommunikáció során. Ennek ellenére mindössze 18% tekinti azt magyar szónak, míg a válaszadók 82%-a a magyar megfelelőjére javította azt. A mondat *papka* (< ukr. *папка* ‘füzettartó, mappa’)

szava viszont már a válaszadók 82%-a szerint magyar szó, s csupán 18% javította azt a magyar *füzettartó*, *mappa* megfelelőre.

(7) *Tegnap voltunk a biblibe, ahol mindenki kapott egy kvitkot.*

A fenti mondat *bibli* (< ukr. *бібліотека* ‘könyvtár’) szava a megkérdezett tanulók 30%-a szerint magyar szó. 70%-uk viszont a közmagyar *könyvtár* szóra javította azt. A *kvitok* (< ukr. *квиток* ‘jegy’) szót 38% tekinteti magyarnak. Ugyanakkor több válaszadó is tévesen a *virág* szóra javította, ami az ukrán *квіток* ‘jegy’ és *квіту* ‘virág’ szavak hangalaki összetévesztéséből fakadhat.

A válaszadóinknál tehát tapasztalható egy bizonyos mértékű szláv eredetű szókészleti bővülés. Ők ugyanis használnak olyan szavakat is, amelyeket magyar iskolába járó társaik nem, de rákérdezés esetén általában ismert ezek magyar megfelelője is. A mondatok javítási arányai pedig azt tükrözik, hogy a kárpátaljai magyar köznyelvben meghonosodott szláv lexikai elemek használatosak az ukrán iskolában tanuló magyar anyanyelvű tanulók körében is.

3.2.4. Mindennapi szóhasználat

A mindennapi szóhasználat szókincsének jelentős részét az ember már az oktatási folyamat kezdete előtt (anyanyelvén) elsajátítja. Ezt tovább erősítheti az is, ha adott egyén anyanyelvi óvodába járt. Ennek igazolásául kérdőívünk utolsó részében 6 tematikus tárgykép-csoportot (iskola; járművek; gyümölcsök; házi- és vadállatok; használati eszközök) adtunk meg, melyeket válaszadóinknak kellett nevesíteni.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy válaszadóink többsége teljesen magyar környezetben él, valamint azt, hogy túlnyomó többségük magyar óvodába járt, érthetővé válik, hogy a tárgyképek közül csak igen kevés az, amelyet ukrán névvel neveztek meg:

– **iskola:** *papka* < ukr. *нанка* ‘füzettartó, mappa’; *flamaszter* < ukr. *фломастер* ‘filctoll’; *olivec* < ukr. *оливець* ‘ceruza’;

– **járművek:** az itt megadott két megnevezést a magyar grammatika hiányos ismerete is eredményezhette: *avto* < ukr. *авто* ‘személygépkocsi’, ‘autó’; *avtobusz* < ukr. *автобус* ‘autóbusz’;

– **gyümölcsök:** *cseresnye* < ukr. *черешня* ‘cseresznye’, mely szintén lehet elírás is;

– **vadállatok:** *akula* < ukr. *акула* ‘cápa’. A háziállatok megnevezései között egy válaszadó sem adott meg szláv nyelvi változatot;

– **használati eszközök:** az izzó *lampa* < ukr. *лампа* ‘lámpa’ megnevezése az ukrán *лампочка* szóval hozható kapcsolatba.

A szláv lexikai elemeken kívül természetesen más, az északkeleti nyelvjárástípusra (erről l. Imre 1971: 365; Kálmán 1977: 84–85; Kiss 2001: 292–294) jellemző nyelvjárási elemekkel is találkoztunk a kérdőívek elemzése során. Pl. *rétoja* < standard *létra*; *kokas* < standard *kakas* stb.

3.3. Pszichológiai viszonyulás

A tanulók iskolai előrehaladásában fontos szerepet játszanak a pszichológiai tényezők is. Például az, hogyan viszonyulnak környezetükhöz és az őhözájuk. Különösen nagy a jelentősége ennek az ukrán környezetbe kerülő magyar diákok esetében. Az ilyen tanulóknak a nyelvelsajátítás mellett meg kell küzdeniük a beilleszkedés nehézségével is, hisz a beszédbeli hiányosságok miatt kinevethetik őket, s ez ahhoz vezethet, hogy ezek a tanulók szegregálódnak az osztályközösségben. Ennek lehetőségét némileg csökkentti az, ha az osztályközösségben több magyar diák is van. Ugyanakkor ez hátráltathatja a nyelvelsajátítás folyamatát, mivel inkább a velük egy nyelvet beszélők társaságában érvényesülnek jobban.

Ezt vizsgálándó, adatközlőinknek a következő kérdést tettük fel: „A magyar vagy az ukrán osztálytársaidal szoktál többet lenni?”

A magyar anyanyelvű tanulók 67%-a az iskolában is a vele egy nyelvet beszélőkkel tölti ideje nagyobb részét. Ezt a következő indokokkal magyarázták:

– **azonosság tudat:** *Mert ők is magyarok; Mert én is magyar vagyok;*

– **könnyebbség:** *Mert jobban értem, amit beszélnek; Mert jobban tudok velük beszélni;*

– **nyelvi hátrány:** *Mert nem minden szót értek ukránul; Mert nem tudok ukránul.*

Válaszadóink 12%-a viszont az ukrán nyelvű osztálytársai társaságában tölt el több időt. Ennek okát ők a következőkkel magyarázzák:

– **nyelvtanulás szándéka:** *Mert ők ukránul beszélnek;*

– **más kommunikációs partner hiánya:** *Ők vannak az osztályban.*

A megkérdezett tanulók 21%-a viszont azonos időt tölt együtt a magyar és ukrán osztálytársaival. Ez természetesen magával vonja a magyar nyelv használatát is. „Az iskolában szoktatok-e magyarul beszélni?” – kérdésre a válaszadók 99%-a adott igenlő választ.

A válaszadók többsége azonban leszögezte azt is, hogy erre csak szünetekben és a magyarórákon nyílik lehetőségük. Ugyanakkor így gyakran alakulhat ki konfliktus a magyar nyelvet nem beszélőkkel, vagy az ukrán nyelvet óvni akaró tanárokkal, akik emiatt rászólnak a magyart használókra, hogy az iskolában (de inkább mindenhol) az ukránt kell használni. Válaszadóink 39%-ának már volt része efféle megrovásban. Ezek általában a tanáraik felől érik a magyar anyanyelvű tanulókat. Ennek egyik oka lehet az is, hogy a megkérdezettek tanulók 47%-a szerint tanára nem tud magyarul, s így valószínűleg zavaró tényezőként értékeli a magyar beszédet, hisz nem tudja, miről is folyik a társalgás.

A magyar tanulók felzárkóztatására szolgáló különfoglalkozással járó rendszeres többletmunkát a vizsgált osztályok tanárainak a 69%-a vállalja. A tanulók szerint tanáraik leggyakrabban a matematikában és az olvasásban szoktak külön is foglalkozni velük. Néhányan azt is kiemelték, hogy a tanár néha fordítani is szokott nekik. Természetesen ezt csak a magyarul beszélő tanárok tehetik meg.

A fentebb már említett nyelvi hátrány többszörösen is befolyással van a tanulók iskolai előmenetelére: egyrésztől nem értik meg tökéletesen a tanár magyarázatát, másrésztől pedig feleletük nem mindig tükrözi hűen tárgyi tudásukat. Ez befolyással van arra, hogy milyen kedvvel felelnek a tanulók. A megkérdezett tanulók közül ennek ellenére mindössze csak 22% az, aki nem szívesen felel az osztály előtt.

A megkérdezettek 58%-a magyar iskolába járó barátaival rendszeresen szokott az iskolai tanulmányairól beszélgetni. Ezáltal módja nyílik megismerni az iskolai terminológiát a saját anyanyelvén is.

IRODALOM

- Beregszászi, A. – Csernicskó, I. – Orosz, I. 2001, *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Crystal, D. 1998, *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Csernicskó, I. 1997, „Imja otcsesztvo”: Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében. In: B. Gergely, P. – Hajdú, M. (szerk.), *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) I.* Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 162–167. (= A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209.)
- Csernicskó, I. (szerk.) 2003, *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

- Csernicskó, I. (szerk.) 2010, *Megtart a szó: Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó, I. – Göncz, L. 2009, *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Göncz, L. 2004, *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége: Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka. (= MTT Könyvtár 8.)
- Györke, M. 1991, A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: Győri-Nagy, S. – Kelemen, J. (szerk.), *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*. Budapest: Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, 66–69.
- Imre, S. 1971, *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálmán, B. 1977, *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó, 4. kiadás.
- Karmacsi, Z. 2007, *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. (= Rákóczi-füzetek XXV.)
- Kelemen, L. – Szoták, Sz. – Göncz, L. 2009, *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Budapest: Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Kiss, J. (szerk.) 2001, *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák, I. 1996, Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó, I. – Várad, T. (szerk.), *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat: A 8. élnyelvi konferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 11–15.
- Molnár, A. 2010, Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri, I. – Kötél, E. (szerk.), *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 186–212.
- Orosz, I. 2010, A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). In: Soós, K. (szerk.), *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczy Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye 2010*. Ungvár: PoliPrint, 87–137.
- Péntek, J. 2001, *A nyelv ritkuló légköre: Szociolingvisztikai dolgozatok*. Kolozsvár: KompPress Korunk Baráti Társaság.
- Séra, M. 2010, Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban: avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján. In: Fábri, I. – Kötél, E. (szerk.), *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 161–185.
- UA – *Ukrajna Alkotmánya*. Elfogadta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának ötödik ülészaka 1996. június 28-án. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1997.
- USZSZKT – *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvénye az ukrán szszk-beli nyelvekről*. Kijev, 1989. október 28. Forrás: <http://www.jogtar.mtaki.hu/data_show.php?doc_id=349> (2011. 01. 10.)

РЕЗЮМЕ

Особливості використання мови угорськомовними учнями, які навчаються у школах з українською мовою навчання на території Березівського району

Освітницька система України в наш час побудована таким чином, що дедалі більше батьків віддають своїх дітей до українських шкіл з метою кращого оволодіння державною мовою. Це стосується і угорськомовного населення, яке компактно проживає у Закарпатській області України. Майбутнє своїх дітей батьки, рідною мовою яких є угорська, вбачають саме в тому, що досконале володіння державною мовою відкриє ряд можливостей для дітей: продовження навчання у вузах, успішне працевлаштування тощо. Учні, у колі яких було проведено нами дослідження, користуються двома мовами: у школі – українською, у колі близьких та друзів – рідною мовою, тобто угорською. У мовленні цих учнів спостерігається явище запозичення та калькування. Нами було досліджено наскільки впливає мова навчання (українська) на рідну мову учнів-угорців.